

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ МЕТАФОР І ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В ОРАТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ ДАВНЬОГО РИМУ

Системно описуються метафори та фразеологізми ораторського дискурсу давнього Риму Республіканської доби з позицій лінгвокультурології. Виділено метафори та фразеологізми, що відтворюють найактуальніші сфери життя римського суспільства – війну, політику.

Ключові слова: *концепт, метафора, фразеологізм, ораторський дискурс, війна, політичний діяч.*

В останні десятиліття вивчення культури у рамках гуманітарних наук набуло популярності. Так, наприкінці ХХ століття у центрі уваги дослідників знаходиться проблема взаємозв'язку мови, культури та мислення, яка стає одним із пріоритетних напрямків у розвитку науки про мову, виникає лінгвокультурологічний напрямок, що входить до складу антропологічної лінгвістики. Лінгвокультурологічному аспекту дослідження присвячено ряд наукових праць: В.В. Воробйов „Лінгвокультурологія” [2], О. Левченко „Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект” [6], Л.Ф. Компанцева „Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти” [4] та ін. Предметом дослідження лінгвокультурології є матеріальна та духовна культура, створена людиною, а об'єктом – „взаємодія культури та мови у процесі її функціонування та вивчення інтерпретації цієї взаємодії” [2, с. 44–45].

Одним з найяскравіших репрезентантів сприйняття та інтерпретації світу етнічною спільнотою є фразеологізми. Метафора також, як стверджує В.В. Петров, „бере активну участь у формуванні особистісної моделі світу, відіграє вкрай важливу роль в інтеграції вербальної та чуттєво-образної системи людини, а також є ключовим елементом категоризації мови, мислення й сприйняття” [10, с. 135]. Словесний твір із уживаними в ньому тропами та фразеологізмами завжди співзвучний духові часу, оскільки його „творить не одна людина, а епоха, подібно до того, як не одна людина, а епоха творить історичні факти” [9, с. 136]. У певний історичний період суспільство може зрозуміти і прийняти тільки те, до чого воно інтелектуально й духовно доросло, і буде продукувати тільки ті твори, яких воно потребує. Причому і в змісті, й у формі словесного твору певної епохи великою мірою віддзеркалюється взаємовплив різних сфер життя людей. Світогляд народу, відображений у мові, формується під впливом природних, історичних та економічних умов [8, с. 68, 72].

Ораторський дискурс давнього Риму Республіканської доби відображає усі сфери комунікації, в тому числі політичну, судову та ін. Дослідження метафор та фразеологізмів, що використовуються у текстах ораторського дискурсу, як одиниць вторинної номінації у сфері лінгвокультурології дозволить нам відтворити спосіб мислення римлян, їх уявлення про світ, систему оцінок, що вербалізуються у мові, актуальні проблеми тогочасного суспільства, що і складає актуальність даного дослідження.

Фразеологізми є „універсалиями свідомості”, які несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум. План вираження (змісту) фразеологізмів і метафор стає знанням, тобто джерелом когнітивного засвоєння. Саме тому фразеологізми і образно-мотивовані слова стають експонентами культурних знаків” [7, с. 88].

Фразеологія – особлива мовна форма фіксації знань, яка ввібрала в себе матеріальний та духовний досвід і містить, за словами Ф.І. Буслаєва, „і моральний закон, і здоровий глузд, виражені у короткому висловлюванні, що заповідали предки у керування нащадкам” [1, с. 204].

У синхронії фразеологізму завжди присутня діахронія, елементи старої семіології, що відображають ментальну картину світу інших часів. Фразеологізми належать до етнопсихологічно детермінованих засобів мови: їх семантика базується на національно-культурних ознаках матеріальної культури і свідомості.

У науковій літературі фразеологізм найчастіше визначається як „стійкий зворот мови, наділений цілісним часом, частково – цілісним значенням, що вступає у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, має постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад” [11, с. 5]. Національна специфіка фразеології може виявлятися: у значенні фразеологізмів; у їхній структурі (граматичних моделях), їхньому лексичному складі; в особливостях уживання.

У сталих виразах кожної мови багато прихованого, вони говорять і про сам народ, і про його бачення світу, образні мотивації, менталітет. Фразеологізми, з одного боку, мають ознаки, спільні зі словами, словосполученнями та реченнями, а з іншого – відрізняються від них. Як зазначає В.Ф. Дороз, „фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить багатющий матеріал про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про зви-

чаї, ідеали, мрії та сподівання” [3, с. 228].

Народження метафори так само пов'язане із концептуальною системою носіїв мови, з їх стандартними уявленнями про світ, із системою оцінок, що існують у світі самі по собі і вербалізуються у мові.

Метафора – це такий спосіб мислення про світ, який використовує, перш за все, набуті знання, досягаючи нові. Створюючи нові знання, метафора зіставляє різні сутності, пропускає їх через людину, зіставляючи світ із людським масштабом знань та уявлень, із системою культурно-національних цінностей [7, с. 91].

Метафори та фразеологізми всебічно та багатогранно відтворюють різноманітні сфери життя народу. Так, у період Республіки Рим знаходився у стані війни з Карфагеном, і тому будь-яка діяльність порівнювалась із військовими діями, наприклад: „*Antiochus epistulis bellum geret, calamo et atramento militat*” [1, с.166]. – *Антиох веде війну за допомогою листів, воює пером і чорнилом* (М. Cato „*Oratio apud Athenienses*”). Поведінка та зовнішній вигляд порівнюються зі зброєю: „*acerrimus Carbo – найгостріший Карбон, censores nitentur – цензори виблискують*”. У промові М. Катона навіть уведення додаткового оподаткування прирівнюється до наслідків військового протистояння: „*revertantur resignatis vectigalibus*” [1, с.180]. – *Ті, що повернулися, були знищені податками податками* (М. Cato „*Ne spolia figerentur nisi de hoste capta*”). Разом з тим, перемога, отримана на війні, порівнюється з пам'ятником, оскільки вона була запорукою довічної слави: „*ego mihi haec monimenta sempiterno posui, quae serui*” [1, с.163]. – *Я поставив собі цей пам'ятник назавжди, який здобув* (М. Cato „*Dierum dictarum de consulatu suo*”). Мова йдеться про перемогу, отриману в Іспанії під час повстання 197 р. до н.е.; протизаконне вбивство особливо засуджувалось римськими громадянами і тому звинувачення такого роду було вагомим аргументом проти людини у суді. Так, М. Катон виступав проти Мінуція Терма, який невдало воював у Лігурії і протизаконно стратив десять децемвірів, що були уповноваженими постачати йому продовольство: „*decem funera facis, decem capita libera interficis, decem hominibus vitam eripis indicta causa, in iudicatis, in condemnatis*” [1, с.167]. – *Ти влаштуєш десять поховань, знищуєш десять вільних голів, ти віднімаєш життя у десяти не бувших під судом, незасуджених людей не розібравшись* (М. Cato „*In Q. Minucium Thermum de decem nominibus*”). Так само пафосно та емоційно Г. Гракх за допомогою риторичної фігури „*subjectio*” (розмова вголос з самим собою чи з супротивником, коли оратор ставить собі питання і сам же намагається дати відповідь

на нього, розмова природня та доцільна у критичну хвилину, у хвилину відчаю [5, с.28]), епітета, метафори не тільки розкриває свій емоційний стан, але й ще раз докоряє своїм супротивникам за загибель свого брата: „*quo te miser conferam? Quo vortat? In Capitoliumne? at fratris sanguine madet, an domum?*” [2, с.144]. – *Куди мене нещасного було віднесено? Куди я поверну? Чи не на Канітолій? Чи додому, де братовою кров'ю змочено?* (G. Gracchus „*Oratio extremis vitae diebus habita*”). Як відомо, Г. Гракх був однодумцем та продовжувачем справ брата і у промовах виступав за справедливість та рівність. Користуючись нагодою, у своїх публічних виступах він натякав на протизаконне вбивство Тіберія, яке спровокував понтифік Сціпіон Назіка під час озброєного зіткнення.

Особливо актуальним для римського народу III – I століття до н.е. було питання війни. Політична ситуація складалася так, що Рим весь час знаходився у стані війни з сусідніми народами чи всередині держави. Тому усі суб'єкти політичного життя, що мали відношення до військових дій, отримують полярні оцінки. У діях ворога підкреслено підступність: „*multa nova miracula fecere inimici mei*” [1, с. 159]. – *Мої вороги зробили багато нечуваних див* (М. Cato „*Dierum dictarum de consulatu suo*”); жорстокість: „*qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformarunt? Carthaginensis*” [4, с.119] – *Хто вони, хто домовленості часто розривали? Карфагеняни. Хто вони, хто найжорстокіше вели війну? Карфагеняни. Хто вони, хто обезчестив Італію? Карфагеняни* (М. Cato „*De bello Carthaginensi*”). Основними якостями “своїх” є сміливість: „*interea unquamque turmam, manipulum, cohortem, temptabam, quid facere possent; proeliis levibus spectabam*” [1, с.162]. – *Між тим, я вражав кожну турму, маніпул, когорту, що вони могли здобути; я спостерігав за легкими битвами* (М. Cato „*Dierum dictarum de consulatu suo*”); „*nostris satis agebant*” [1, с.163]. – *Наши непогано розворушилися* (М. Cato „*Dierum dictarum de consulatu suo*”); уважність та відвага: „*eam ego viam pedetemptim temptabam*” [1, с.163]. – *Я їх шлях крок за кроком прощупував* (М. Cato „*Dierum dictarum de consulatu suo*”). Разом з тим, негативна оцінка „чужого” спричиняє занепокоєність, стривоженість, страх реципієнта: „*ures nobis calliscerunt ad injurias*” [4, с.119]. – *Вуха нам стали нечутливі до несправедливості* (М. Cato „*De bello Carthaginensi*”). Яскравий також фітоморфний образ у структурі ораторського дискурсу, що в основі має метафору з архетиповими моментами сприйняття світу і за допомогою якого автор апе-

лює до співчутливості, милостивості римської верхівки: „*interrogo vos, inquit, quando hanc potum demtam putetis ex arbore?*” [4, с.117-118]. – Я питаю Вас, каже, наскільки Ви будете підчищати цей плід, що зірваний з дерева? (М. Сато „De bello Carthaginiensi”) (зв’язок з архетипом Світового дерева і виділення метафор власне дерева, плодів).

Вартим уваги лінгвокультурологічним фактом видається комплекс метафор на позначення політичних реалій республіканського Риму. Так, до лав правлячої верхівки можна потрапити через родинні зв’язки: „*filium adoptivum tam procedure, quam si se natum habeat*” [1, с.235]. – Всиню вленого сина так просував, ніби себе мав за сина (Africanus minor „Oratio quam dixit in censura cum ad maiorum mores populum hortaretur”); обрання до магістрату передається за допомогою символів влади: „*qui te toga praetexta amicit*” [3, с.143]. – Хто тебе обгорнув тогою-претекстою? (М. Junius Brutus „Laudatio Appi Claudii Pulchri”); здобути привілеї можна за допомогою хабара: „*o quanti ille agros emit, qua aquam duceret. Quod attinet ad salinatores aerarios, cui cura vectigalium resignat*” [1, с.181]. – О, скільки це він купив полів, яким необхідно провести воду. Їх міцно тримає для відкупщиків соляних промислів, кому він платить податки турботою (М. Сато „In L. Furium de aqua, qua multam ei dixit”).

Дискредитація політичних діячів здійснюється за допомогою зооморфних найменувань-характеристик, що пояснюється їх яскраво вираженою емотивністю, наприклад: „*vobis rei publicae praesidio erit is, quasi millus canis*” [1, с.236]. – Він був вам і державі опорою, ніби коршун собаці (Africanus minor „Oratio quam dixit in censura cum ad maiorum mores populum hortaretur”). Опоненти та союзники характеризуються також за допомогою метафор, що пов’язані з оцінністю, наприклад: „*capita libera – вільні голови*”, на противагу цьому: „*cutes stupres – безчесні зовнішності, impium Sextili caput – нечеслива голова Секстіла*”. Щодо зовнішності, то вона є теж засобом передачі авторського ставлення до опонента у текстах ораторського дискурсу: „*non esse mirandum, quod aeneam barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum esset*” [4, с.176]. – Не слід дивуватися, що має мідну бороду (той), у кого залізний язик і свинцеве серце (L. Crassus „Oratio sensoria contra Gn. Domitium Ahenobarbum”). Так само вказане походження супротивника може вказувати авторське ставлення до нього: „*stupere gaudio Graecus*” [3, с.154] – Я радію, що грек був нерухомим (М. Caelius Rufus „Oratio in C. Antonium”).

Описуючи тогочасну дійсність, представники ораторського дискурсу, наприклад М. Ка-

тон, вказували на занепад духовності, високоморальності: „*quotiens vidi trulleos nassiternas pertusos; aqualis matellas sine ansis*” [1, с.185]. – Скільки разів я бачив діряві тази та лійки; наповнений водою нічний горщик без ручок (М. Сато „In Q. Sulpicium”). Разом з тим, римські письменники доби Республіки за допомогою метафоричних одиниць та фразеологічних сполучень передають імпліцитний заклик до віри у свою державу, надії на краще майбутнє, тим самим спонукаючи до патріотизму: „*in potestatem redeamus – ми повернемося у силу, nata felicitas – народження успіху, spem habere – плекати надію*”. Усі ці метафори, епітети, порівняння та фразеологізми, проникнувши у структуру свідомості адресата, використовувалися ним для збільшення експресії та маніпулювання аудиторією.

Таким чином, у статті показано, що найактуальнішими сферами життя римського суспільства доби Республіки були війна, правова сфера та політика. Стилістичні фігури, зокрема метафори, та фразеологізми найкраще відтворюють тогочасну дійсність, надаючи звичайному тексту особливої емоційності та оцінності, підтвердженням цього є яскраві фігоморфні та зооморфні образи. За допомогою стилістичних фігур та фразеологізмів оратори республіканського Риму не лише прагнуть вказати на занепад духовності, на зміну ціннісних орієнтирів, але й за допомогою досліджуваних одиниць імпліцитно закликають до віри у свою державу, надії на краще майбутнє і таким чином, схиляють аудиторію, до якої звернені промови (це і воїни, і сенат, і народ Риму), до патріотизму.

Отже, стилістичні фігури, фразеологізми у текстах ораторського дискурсу республіканського Риму є засобами передачі настрою письменників, їх способу мислення, їх бачення оточуючого світу і подій, що відбувалися, виражається їх оцінка щодо зображуваного і таким чином, формується ставлення до внутрішньої та зовнішньої політики Риму, політичних діячів у слухачів.

Метафори та фразеологізми вживаються римськими письменниками III-I століття до н.е. у багатьох промовах, але в залежності від жанрового різновиду промов змінюється і їх кількість. Так, використання метафор та фразеологізмів є більш характерним для політичної та судової промов, у промовах-доповідях та похвальних промовах більшою мірою вживаються гіпербола, прикрашальні епітети та ін.

Література

1. Бушлаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Бушлаев. – М. – 204 с.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология : монография / В.В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.

3. Дороз В.Ф. Українська мова в діалозі культур : навчальний посібник / В.Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
4. Компанцева Л.Ф. Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : дис... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Л.Ф. Компанцева. – Луганск : НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні, 2007. – 503 с.
5. Кузнецова Т.И. Ораторское искусство в Древнем Риме / Т.И. Кузнецова, И.П. Стрельникова. – М. : Наука, 1976. – 288 с.
6. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія / Олена Петрівна Левченко. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. Пособие для студ. вузов / Валентина Аврамовна Маслова. – М. : Academia, 2001. – 204 с.
8. Непийвода Н.Ю. Слово й епоха у спадщині О.О. Потебні / Н.Ю. Непийвода // О.О. Потебня й актуальні питання мови та культури : збірник наукових праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 68–76.
9. Палієнко М. Національна інтелігенція в боротьбі за українське слово (кінець XIX – початок XX століття) / М. Палієнко // Українські проблеми. – 1997. – № 2. – С. 136–142.
10. Петров В.В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу / В.В. Петров // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 135–146.
11. Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О.Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л.Ф. Щербачук. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Malkovati H. *Oratorum Romanorum fragmenta* : in 3 vol. / H. Malkovati. – Vol.I. – Torino, 1930. – 195 p.
2. Malkovati H. *Oratorum Romanorum fragmenta* : in 3 vol. / H. Malkovati. – Vol.II. – Torino, 1930. – 219 p.
3. Malkovati H. *Oratorum Romanorum fragmenta* : in 3 vol. / H. Malkovati. – Vol.III. – Torino, 1930. – 249 p.
4. Mayer H. *Oratorum romanorum fragmenta: ab Appio Caeco usque ad Q. Aurelium Symmachum* / H. Mayer. – Paris : Apud L.Bourgeois-Maze, Bibliopolam, 1837. – 396 p.

The article describes metaphors and phraseological speech discourse of Ancient Rome from the Republican Period, lingvoculture position. Allocated metaphor and idiom, reflecting the most pressing areas of the Roman society – war, politics.

Key words: *concept, metaphor, idiom, oratorical discourse, war and political figure.*

Системно описуються метафори и фразеологизмы ораторского дискурса древнего Рима Республиканского периода с точки зрения лингвокультурологии. Выделены метафоры и фразеологизмы, воспроизводящие наиболее актуальные сферы жизни римского общества – войну, политику.

Ключевые слова: *концепт, метафора, фразеологизм, ораторский дискурс, война, политический деятель.*